

ЧАС ПОМИРАТИ

СПОГАДИ, РОЗДУМИ, АНЕКДОТИ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2013

Від автора

Сумний заголовок цієї книжки я зачерпнув з анекдоту й прошу читача поставитися до нього як до жарту. Я зовсім не кваплюся помирати й нікого не вмовляю рушати на той світ. Але на наших очах помирає певна епоха, і якщо хтось надміру до неї прив'язаний, то він може взяти цю назву близько до серця. Саме про те й має бути моя книжка. Та спершу дещо про сам анекдот.

Розповів його видатний актор, Єжи Лещинський. Для мене, чоловіка шістдесяти з гаком літ, це ім'я, як і раніше, живе — я бачив пана Єжи в кількох ролях на сцені Театру Польського та в багатьох передвоєнних фільмах. (Після війни він грав, здається, тільки в «Примежовій вулиці».) Він був актором з давніх, передвоєнних літ: красень, прегарний із себе і наділений чудовим голосом, він грав королів, гетьманів, воевод, і таким його любила публіка. Після війни він виступав у радіовиставах — у нього була вишукана передвоєнна дикція, він невимушено вимовляв літеру «л», не ковтав голосних і до того ж мав бездоганні манери, як і належало акторові, що грав королів та гетьманів.

Коли надійшла доба «народної демократії», сценічний характер героя змінився: потрібен став тип простонародний, придатний для виконання ролей мулярів та дівчат-трактористок, які піднімають цілину. І якось у радіостудії, перед записом, до Єжи Лещинського підійшов саме такий молодий «пролетарський» герой. Легенда мовить, що згодом він став видатним коміком. Я без труда уявляю собі цей контраст: між Лещинським, який у побуті часами носив монокль, та огрядним кругловидим молодиком із кирпатим носом. Молодик відрекомендувався метрові:

— Я актор, ваш колега...

Єжи Лещинський вгледівся, похитав головою і сказав:

— Ви — мій колега... Актор... Отже, час помирати.

Ця сцена відбулася чи то на початку 50-х років минулого століття, чи то наприкінці 40-х. Нині, на початку нового сторіччя, можна сказати, що час помирати й епосі, яка розпочалася півстоліття тому. Надійшов час помирати героям доби Польської Народної Республіки. Ми повертаємося до передвоєнної Польщі. Ось тільки Єжи Лещинський не повернеться. Не повернеться тодішній стиль, не повернеться культура — навпаки, те, що приходить на зміну, незрідка ближче часам ПНР, аніж передвоєнній добі.

Протягом усього мого зрілого життя (точніше сказати, із середини гімназичних літ) я писав нотатки й пишу їх до

сьогодні, тож у висліді в мене накопичилося кілька десятків зошитів, яких я ніколи не перечитував, — залишаю це на пенсійну пору. Тоді, якщо буде час і бажання і ще дозволить зір, я, можливо, повернуся до того, що записував по гарячих слідах. Щоправда, зо два рази я порушив принцип не перечитувати занотованого, і виявилось, що й тридцять років тому я дуже часто писав те саме, що пишу сьогодні, — такі собі терапевтичні нотатки для виладнання внутрішньої напруги, виливання образ, реакція на невдачі. Мені навіть здалося, що це писав хтось зовсім інший, із яким мене вже нічого не пов'язує, — особливо там, де я даю волю почуттям, які давно минули. Отже, цей аспект моїх писань — щоденники — позаду мене або переді мною. Світ не так раптово закінчується, щоб мені схотілося від основ дослідити перейдений шлях, — а проте щось сьогодні таки змінилося на самій поверхні життя. Тож хотілося б замислитись, що варто зберегти, а що слід би поховати й позбутися навіть спогадів про те.

Наразі те, що я написав, звучить дещо незрозуміло. «Незрозуміло, тобто по-польськи», — звик іронізувати один з найвидатніших наших кінокритиків, захоплений дипломатичною кар'єрою, Болеслав Міхалек. Той факт, що великий кінокритик стає послом, — це теж сигнал, що час помирати: щось завершується, щось змінюється.

За моїми плечима не один десяток фільмів, які свого часу завоювали глядача і були знаковими для певних кіл

молодої інтелігенції 1970-х років. Сьогодні ці кола фільмів не переглядають і являють собою найбільш вразливе покоління на повороті історії, у зміні епох. Сорока-п'ятдесятилітнім найважче зрозуміти, що відбувається, і найважче знайти своє місце в межах цих змін. Розвалилася система цінностей, і люди, які вже визначили своє ставлення до світу й налагодили більш-менш стабільний спосіб існування, знову опинилися в ситуації тинейджерів, тільки без їхньої енергії, здоров'я та ілюзій, без яких неможливо переступити поріг зрілого життя. А його доводиться переступати вдруге, оскільки те, що минуло, сьогодні вже не враховується. Ми якось призвичаїлися маневрувати у світі «реального соціалізму» в пору його занепаду. Однак нині мистецтво маневру змінюється. Треба діяти інакше, якщо ми хочемо якось звести кінці з кінцями, а вибору ми не маємо, позаяк до пенсії ще далеко, і до того ж невідомо, хто її нам буде виплачувати, бо Пенсійний фонд досі не знайшов покриття для своїх зобов'язань.

Здавна буваючи на Заході, я мав там відносно багато часу, щоб зорієнтуватися в ситуації митця на вільному ринку. Завдяки цьому досвіді я сподіваюся, що якоюсь мірою здобув уявлення про те, що на нас чекає, намагаюся зберігати оптимізм і не вдаватися в розпач. Це не надто популярна позиція, й вона зовсім не є виявом солідарності будь із ким. Якщо всі довкола мене нарікають на життя, то я, відповідно до наших національних звичок, мав би вийти

назустріч і поскаржитися ще дужче. Якщо комусь болить голова, а я кажу, що бадьорий як пташина, то цим скоюю антигромадський вчинок; якщо ж я, бодай просто з чемності, кажу, що теж маю мігрень, то це допомагає почуватися таким, як усі. Попри те, я маю намір стверджувати, що можна позбутися (принаймні якоюсь мірою) мігрені, і спробую розповісти, як я це роблю.

Я починаю писати з багатьох причин, одну з них я назвав вище: я шукаю мого давнього глядача, який ходив колись до кіно на «Структуру кристала», на «Ілюмінацію», на «Константу»; я пишу для тих, хто ходив на «Спіраль» і переглядав по телевізору «За стіною». У цьому переліку я свідомо не називаю фільму, який приніс мені в Польщі найбільшу кількість глядачів і, що важливіше, очевидні знаки симпатії. Я маю на увазі «Захисні кольори». Глядачів, які дивилися цей фільм, мені не наздогнати. Їх було багато, і я думаю, що це вони згодом улаштовували страйки й заснували «Солідарність». Це була розкішна, проте, либонь, єдина наша зустріч. Я домігся в житті політичного успіху, потрапивши своїм фільмом в атмосферу часу. Цей успіх був для мене не просто несподіванкою, але й несподіванкою у великій мірі випадковою, тож я не можу на нього покликатися. Але де ж сьогодні глядачі, які любили інші мої фільми? Де моя інтелігентна публіка? Може, сьогодні вона хоча б читає книжки? Може, я достукаюся до тих людей своїми писаннями?